

חופש כלכלי וחירות האדם

מילטון פרידמן

מילטון פרידמן, שזכה בפרס נובל לכלכלה בשנת 1976, כונה באקונומיסט "הכלכלן הגדול ביותר של המאה העשרים". הוא לימד בשנים 1946–1976 באוניברסיטת שיקגו, ומשמש כעמית מחקר בכיר ב"מכון הובר" באוניברסיטת סטאנפורד מאז 1977. במשך תקופה ארוכה ביטא פרידמן דעת מיעוט כאשר מתח ביקורת על התיאוריות הכלכליות רבות-ההשפעה של ג'ון מיינרד קיינס, שדגל במעורבות ממשלתית עמוקה במשק, והדגיש, לעומתו, את חשיבות החופש הכלכלי – שיעורי מס נמוכים, הפרטת חברות ממשלתיות וצמצום היקפם של התכנון המרכזי ומדיניות הרווחה. רק בדרך זו, טען פרידמן, ניתן לטפל כיאות בבעיית העוני, האבטלה והאינפלציה, ולשמור על חירותם הכלכלית והפוליטית של האזרחים. נוסף על מחקרים חשובים בכלכלה פרסם פרידמן גם חיבורים שעסקו במדיניות ציבורית מזווית ראייה רחבה וכללית יותר, ובהם קפיטליזם וחירות (1962) והחופש לבחור (1980).

המאמר המובא כאן הופיע בשנת 1962 כפרק הראשון בספר קפיטליזם וחירות, שהתפרסם השנה מחדש בעברית, בהוצאת שלם. במאמר פורש פרידמן את עיקרי משנתו בכל הנוגע לקשר בין חופש כלכלי לחירות פוליטית וחברתית.

רבים סבורים כי הפוליטיקה והכלכלה הם שני תחומים נפרדים, ובמידה רבה בלתי קשורים זה בזה; כי חירות הפרט היא בעיה פוליטית בעוד שרווחה חומרית היא בעיה כלכלית. ועוד סבורים כי ניתן לצרף כל סוג שהוא של הסדרים מדיניים עם כל סוג שהוא של הסדרים כלכליים. הביטוי העיקרי של רעיון זה בימינו הוא הצידוד ב"סוציאליזם דמוקרטי". רבים מבין המצדדים

בו מגנים את ההגבלות שהטיל "הסוציאליזם הטוטליטרי" ברוסיה על חירות הפרט, אך הם משוכנעים כי מדינה יכולה לאמץ לעצמה את קווי היסוד של השיטה הכלכלית של רוסיה תוך הבטחת חירות הפרט דרך הסדרים מדיניים. התזה של מאמר זה היא שזוהי השקפה מוטעית; שישנו קשר הדוק בין התחום הכלכלי ובין התחום המדיני; שרק צירופים מסוימים של הסדרים מדיניים וכלכליים הם אפשריים; ובפרט, שחברה סוציאליסטית איננה יכולה להיות גם דמוקרטית במובן הבטחת חירות הפרט.

להסדרים כלכליים יש תפקיד כפול בקידומה של חברה חופשית. ראשית, החירות בהסדרים כלכליים היא כשלעצמה מרכיב של החירות במובנה הרחב, ולכן חירות כלכלית היא מטרה בפני עצמה. שנית, חירות כלכלית היא גם אמצעי הכרחי להשגת חירות פוליטית.

יש להדגיש במיוחד את הראשון מבין שני תפקידיה של החירות הכלכלית מפני שישנה, בעיקר אצל אינטלקטואלים, נטייה חזקה לראות היבט זה של החירות כלא חשוב. הם נוטים לבוז למה שהם רואים כצדדים חומרניים של החיים ולראות את רדיפתם שלהם אחרי ערכים – כביכול נעלים יותר – כנמצאת בדרגת חשיבות שונה וכראויה לתשומת לב מיוחדת. מכל מקום, לגבי רוב אזרחי המדינה, אם לא לגבי האינטלקטואל, ערכה הישיר של החירות הכלכלית משתווה מבחינת חשיבותו לערכה העקיף כאמצעי להשגת חירות פוליטית.

אזרח בריטי, שאחרי מלחמת העולם השנייה לא הורשה לבלות את חופשתו בארצות-הברית בשל הפיקוח על מטבע חוץ, נשללה ממנו חירות יסודית לא פחות מן החירות שנשללה מאזרח ארצות-הברית, שלא ניתן לו לבלות את חופשתו ברוסיה בשל השקפותיו הפוליטיות. למראית עין הייתה המגבלה האחת מגבלה כלכלית על החירות, ואילו האחרת הייתה מגבלה פוליטית, אך לאמיתו של דבר אין כל הבדל מהותי בין השניים.

אזרח ארצות-הברית, המחויב על פי החוק להקדיש כ-10 אחוזים מהכנסתו להשגת סוג מיוחד של חוזה פרישה לגמלאות כפי שקובע השלטון, נשללת ממנו מידה מקבילה של חירותו האישית. סיפורה של קבוצת איכרים מכת האיימיש נותן ביטוי דרמטי למידת העוצמה שבה ניתן לחוש את שלילת החירות הזאת ולמידת קרבתה לשלילת החירות הדתית המקובלת על הכל כחירות "אזרחית" או "פוליטית" ולא "כלכלית". מטעמים עקרוניים ראו אנשי כת זו בתכניות החובה הפדרליות לגיל זקנה הפרת חירות הפרט האישית שלהם, והם סירבו לשלם מסים או לקבל גמלאות. כתוצאה מכך נמכר חלק

ממשק החי שלהם במכירה פומבית כדי לכסות את תשלומי הביטוח הלאומי. נכון, אמנם, שמספר האזרחים הרואים בביטוח חובה לגיל זקנה שלילת חירות אולי קטן, אך המאמין בחירות מעולם לא ספר ראשים.

מאזרח ארצות-הברית שעל פי חוקי המדינות השונות איננו חופשי לעסוק במקצוע על פי בחירתו אלא אם כן השיג לשם כך רשיון נשלל באופן דומה חלק מהותי מחירותו. וכמוהו אדם הרוצה להחליף חלק מסחורותיו עם שווייצרי, למשל, תמורת שעון, אך יימנע ממנו לעשות כן בשל מכסת יבוא; או האדם מקליפורניה שנשלח לבית סוהר על שמכר כדורי "אלקה זלצר" במחיר נמוך מזה שקבע היצרן במסגרת מה שמכונה חוקים של "מסחר הוגן"; או האיכר שאיננו יכול לגדל את כמות החיטה שהוא רוצה; וכן הלאה. ברור אפוא כי החירות הכלכלית כשלעצמה היא חלק חשוב ביותר מהחירות בכללותה.

כאמצעי להשגת המטרה של חירות פוליטית, הסדרים כלכליים הם חשובים בגלל השפעתם על ריכוז הכוח או ביזורו. סוג הארגון הכלכלי המבטיח במישרין חירות כלכלית, כלומר הקפיטליזם התחרותי, מקדם גם את החירות הפוליטית, משום שהוא מפריד את הכוח הכלכלי מן הכוח המדיני ומאפשר על ידי כך לכוח האחד לאזן את הכוח האחר.

העדות ההיסטורית בשאלת הקשר שבין החירות הפוליטית, ובין השוק החופשי היא חד-משמעית. אינני מכיר שום דוגמה, בזמן או במקום כלשהם, לחברה שניתן לציינה כבעלת מידה רבה של חירות פוליטית שלא הנהיגה בו בזמן מוסד הדומה לשוק חופשי כדי לארגן את עיקר פעילותה הכלכלית.

אנו חיים בחברה שהיא חופשית במידה רבה, ועל כן אנו נוטים לשכוח עד כמה מצומצם השטח על פני כדור הארץ, וכמה קצרה התקופה שהתקיים בה משהו דומה לחירות פוליטית. המצב האופייני לאנושות הוא שלטון עריצות, עבדות וסבל. המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים בעולם המערבי בולטות כחריגה מפתיעה מן הנטייה הכללית של ההתפתחות ההיסטורית. השגתה של החירות הפוליטית במקרה זה באה באופן ברור בעקבות השוק החופשי והתפתחות המוסדות הקפיטליסטיים. כך קרה גם לחירות הפוליטית בתור הזהב של יוון ובימייה הראשונים של תקופת רומא. ההיסטוריה רק מורה על כך שהקפיטליזם הוא תנאי הכרחי לחירות פוליטית. ברור כי אין זה תנאי מספיק. איטליה וספרד הפשיסטיות, גרמניה בתקופות שונות בשבעים השנים האחרונות, יפן לפני מלחמת העולם

הראשונה והשנייה, ורוסיה הצארית בעשרות השנים שלפני מלחמת העולם הראשונה – כל אלה הן חברות שלא ניתן לתארן כחופשיות מבחינה מדינית; ועם זאת, היזמה הפרטית הייתה הצורה השלטת של ארגון כלכלי בכל אחת מהן. ברור, על כן, כי אפשר שהסדרים כלכליים שהם ביסודם קפיטליסטיים יתקיימו יחד עם הסדרים מדיניים שאינם חופשיים.

אך אפילו בחברות האלה הייתה לכלל האזרחים מידה רבה יותר של חירות מזו שיש לאזרחים במדינה טוטליטרית מודרנית כמו רוסיה או גרמניה הנאצית, שבה מצטרף גם טוטליטריות כלכלי לטוטליטריות פוליטי. אפילו ברוסיה הצארית יכלו חלק מן האזרחים להחליף בנסיבות מסוימות את מקצועם בלי לקבל לשם כך רשות מן השלטונות, משום שהקפיטליזם וקיומו של רכוש פרטי היוו בלם מסוים לכוח הריכוזי שהיה בידי המדינה.

הקשר בין חירות פוליטית לחירות כלכלית הוא מורכב ובשום פנים אינו חד-סטרי. בתחילת המאה התשע-עשרה נטו ג'רמי בנתאם והרדיקלים הפילוסופיים לראות בחירות הפוליטית אמצעי להשגת חירות כלכלית. הם האמינו כי ההגבלות שהוטלו על ההמונים היו להם למכשול, וכי אילו הייתה רפורמה מדינית נותנת בידי רוב העם את זכות ההצבעה, היו עושים את מה שטוב להם ומצביעים בעד לִסָּה פֶּר. במבט לאחור, קשה לומר שהם טעו. הרפורמה הפוליטית בוצעה בהיקף נרחב, והיא לוותה ברפורמה כלכלית שנטתה מאוד לכיוון לסה פֶּר. בעקבות שינוי זה בהסדרים הכלכליים חל שיפור עצום ברווחתם של ההמונים.

לאחר ניצחון הליברליזם של בנתאם באנגליה במאה התשע-עשרה הייתה נסיגה לעבר הגברת התערבותו של השלטון בעניינים כלכליים. שתי מלחמות העולם החישו נטייה זו לקולקטיביזם במידה רבה, הן באנגליה והן מחוצה לה. במקום חירות נעשתה הרווחה הבשורה השלטת במדינות הדמוקרטיות. בהכירם באיום החבוי שיש בכך על האינדיבידואליזם, חששו יורשיהם הרוחניים של הרדיקלים הפילוסופיים – דאיסי, מיזס, האייק וסיימונס, אם נזכיר רק אחדים מהם – שהתקדמות מתמדת לפיקוח ריכוזי על פעילות כלכלית תהיה הדרך לשעבוד, כפי שכינה האייק את הניתוח החודר שלו לתהליך זה. הם שמו את החירות הכלכלית במרכז כאמצעי להשגת חירות פוליטית.

מאורעות שהתרחשו מאז סוף מלחמת העולם השנייה מציגים קשר שונה בין החירות הכלכלית לחירות המדינית. תכנון כלכלי קולקטיביסטי התנגש

אמנם עם חירות הפרט, אך יחד עם זאת, לפחות בכמה מדינות, התוצאה לא הייתה דיכוי החירות, אלא מהפך במדיניות הכלכלית. גם כאן מספקת אנגליה את הדוגמה הבולטת ביותר. נקודת המפנה הייתה אולי תקנת "הפיקוח על משלח היד" שמפלגת הלייבור ראתה לנחוץ להטיל, למרות חששות כבדים, כדי לבצע את מדיניותה הכלכלית. אילו נאכף החוק ומומש במלואו היה הדבר כרוך בחלוקת משרות לפרטים באופן ריכוזי. דבר זה עמד בסתירה כה חריפה לחירות הפרט, עד כי החוק נאכף רק במספר מקרים קטן ביותר, ובוטל לאחר שהיה בתוקף תקופה קצרה בלבד. ביטולו בישר את תחילתו של שינוי ברור במדיניות הכלכלית. שינוי זה התבטא בצמצום ההישענות על "תכניות" מטעם השלטון המרכזי, בהסרת הפיקוח בעניינים רבים, ובשימת עוד דגש על השוק הפרטי. שינוי דומה במדיניות התרחש ברוב המדינות הדמוקרטיות האחרות. ההסבר הישיר לשינויים אלה במדיניות הוא הצלחתו המוגבלת של התכנון המרכזי, או כישלונו הגמור בהשגת מטרות מוצהרות. עם זאת, את הכישלון עצמו יש לייחס לפחות במידה מסוימת להשלכות המדיניות של התכנון המרכזי ולא־רצון ללכת על פי הגיונו עד הסוף, שעה שמהלך זה דורש לרמוס ברגל גסה את זכויות הפרט היקרות. ייתכן מאוד ששינוי זה הוא בגדר עיכוב זמני בלבד במגמה הקולקטיביסטית של מאה זו. ואפילו אם כך, עדיין מראה שינוי זה את זיקתה של חירות פוליטית להסדרים כלכליים.

עדות היסטורית כשלעצמה לעולם לא תהיה משכנעת. ייתכן שהיה זה רק צירוף מקרים שהרחבת היקף החירות התרחשה בד בבד עם התפתחות המוסדות הקפיטליסטיים ומוסדות השוק. מדוע צריך להיות קשר בין השתיים? מה הם הקשרים ההגיוניים בין חירות כלכלית לחירות פוליטית? בדיון בשאלות אלו נעסוק תחילה בשוק כמרכיב ישיר של החירות, ואחר כך בקשר העקיף שבין הסדרי השוק לחירות פוליטית. תוצר לוואי של הדיון יהיה התוויית קווים להסדרים הכלכליים האידיאליים לחברה חופשית. כליברלים, אנו מעמידים את חירות הפרט, או אולי את חירות המשפחה, כמטרתנו הסופית בשעה שאנו בוחנים הסדרים חברתיים. חירות, כערך במובן זה, עניינה בקשרי גומלין בין אנשים; היא חסרת כל משמעות לגבי אדם כמו רובינזון קרוזו על אי בודד (ללא משרתו ששת). רובינסון קרוזו על האי שלו כפוף ל"מגבלות", יש לו "כוח" מוגבל ורק מספר מצומצם של אפשרויות, אך אין כאן כל בעיה של חירות במשמעות השייכת לדיוננו. בדומה לכך, החירות

בחברה אין עניינה לומר מה יעשה היחיד בחירותו; אין כאן תורת מוסר חובקת-כל. ובאמת, אחת מן המטרות החשובות של הליברל היא להשאיר את הבעיה המוסרית ליחיד כדי שייאבק עימה בעצמו. השאלות המוסריות החשובות "באמת" הן אלו העומדות בפני היחיד בחברה חופשית – מה עליו לעשות בחירותו. לפיכך יש שתי מערכות ערכים שהליברל ידגיש: מערכת הערכים השייכת ליחסים בין בני אדם, מערכת שבמסגרתה הוא נותן עדיפות ראשונה לחירות; ומערכת הערכים הנוגעת ליחיד בשעה שהוא מגשים את חירותו, והיא בתחום המוסר האישי והפילוסופיה.

הליברל רואה בבני האדם יצורים לא־מושלמים. הוא רואה את בעיית הארגון החברתי כבעיה שלילית של מניעת אנשים "רעים" מגרימת נזק לא פחות מבעיה של מתן אפשרויות לאנשים "טובים" לעשות טוב; וכמובן, האנשים "הרעים" ו"הטובים" עשויים להיות אותם אנשים עצמם, תלוי במי ששופט אותם.

הבעיה היסודית של הארגון החברתי היא כיצד לתאם בין הפעילויות הכלכליות של מספר רב של אנשים. גם בחברות נחשלות יחסית דרושות חלוקת עבודה מקיפה והתמחות מקצועית כדי להגיע לניצול יעיל של המשאבים העומדים לרשות החברה. בחברות מתקדמות, מידת התיאום הנדרשת כדי להגיע לניצול מלא של ההזדמנויות שמציעים המדע והטכנולוגיה המודרניים היא גדולה בהרבה. בלא הגזמה, מיליוני בני אדם מעורבים בהבטחת מנת המזון היומית זה לזה, שלא לדבר על מכונת חדשה מדי שנה. האתגר העומד בפני המאמין בחירות הוא כיצד ליישב תלות גומלין רחבה זו עם חירות הפרט.

בעיקרו של דבר קיימות רק שתי דרכים לתאם את פעולותיהם הכלכליות של מיליוני בני אדם. האחת היא הכוונה מרכזית הכרוכה בכפייה – הטכניקה של הצבא ושל המדינה הטוטליטרית המודרנית. האחרת היא שיתוף פעולה חופשי בין בני אדם – הטכניקה של השוק.

האפשרות לתיאום באמצעות שיתוף פעולה חופשי מיוסדת על הנחה פשוטה – אם כי לעתים קרובות נוהגים לדחותה – כי בעסקה כלכלית נהנים שני הצדדים, ובלבד שהעסקה נעשתה מדצונם החופשי של שני הצדדים ולצדדים יש מידע אמין לגביה.

עסקת חליפין יכולה, אפוא, להביא לידי תיאום ללא כפייה. דגם פעולה של חברה המאורגנת באמצעות חליפין חופשיים הוא משק של חליפין חופשיים מתוך יזמה פרטית – מה שכינינו הקפיטליזם התחרותי.

בצורתה הפשוטה ביותר בנויה חברה כזאת מכמה משקי בית עצמאיים – מעין אוסף של רובינזונים. כל משק בית מנצל את המשאבים העומדים לרשותו כדי לייצר סחורות ושירותים, שהוא מחליפם בסחורות ובשירותים שמייצרים משקי בית אחרים, בתנאים המתקבלים על דעת שני הצדדים לעסקה. על ידי כך הוא יכול לספק את צרכיו בדרך עקיפה באמצעות ייצור סחורות ושירותים בשביל אחרים, במקום לספקם בדרך ישירה באמצעות ייצור סחורות לשימושו המידי. המניע לאמץ דרך עקיפה זו הוא כמובן הגדלת התוצרת המתאפשרת הודות לחלוקת העבודה ולהתמחות המקצועית. ומאחר שתמיד מצויה בידי משק הבית האפשרות לייצר לעצמו במישרין, אין הוא צריך להיכנס לשום עסקת חליפין אלא אם כן הוא מפיק ממנה תועלת. לכן לא תתקיים שום עסקת חליפין אלא בתנאי ששני הצדדים ייהנו ממנה. בדרך זו משיגים שיתוף פעולה ללא כפייה.

ההתמחות המקצועית וחלוקת העבודה לא היו מגיעות רחוק אילו יחידת הייצור היסודית הייתה משק הבית. בחברה המודרנית התקדמנו הרבה מעבר לזה. הנהגנו מפעלים המתווכים בין בני האדם כספקי שירותים וכרוכשי סחורות. בדומה לזה, ההתמחות המקצועית וחלוקת העבודה לא היו יכולות להגיע רחוק אילו היינו צריכים להמשיך ולהישען על סחר החליפין של מוצר תמורת מוצר. לפיכך הונהג הכסף כדי להקל על החליפין וכדי לאפשר הפרדה בין פעולות הקנייה והמכירה.

על אף תפקידם החשוב של המפעלים ושל הכסף בכלכלה של ימינו, ועל אף הבעיות הרבות והמורכבות שהם מעלים, מתגלה בעליל קו האופי המרכזי של טכניקת השוק – השגת התיאום – במשק החליפין הפשוט, שאין בו לא מפעלים ולא כסף. גם בדגם הפשוט הזה וגם במשק החליפין המורכב של מפעלים וכסף, שיתוף הפעולה הוא אישי וחופשי לגמרי, ובלבד שיתקיימו שני התנאים הבאים: (א) המפעלים הם פרטיים, כך שהצדדים המתקשרים ביניהם הם בסופו של דבר יחידים; (ב) היחידים חופשיים בפועל להיכנס או לא להיכנס לכל עסקת חליפין שהיא, כך שכל עסקה היא עסקה מרצון במלוא מובן המילה.

קל הרבה יותר לנסח תנאים אלה במונחים כלליים מאשר לנסח אותם בפירוט, או לציין במדויק את ההסדרים המוסדיים הטובים ביותר שיסייעו לתנאים הללו להתממש. ואמנם, חלק גדול מן הספרות הכלכלית הטכנית עניינו בדיוק השאלות האלה. הדרישה היסודית היא שמירה על חוק וסדר

כדי למנוע כפייה פיזית של אדם על אדם אחר וכדי לאכוף קיום חוזים שאנשים חתמו עליהם מרצונם החופשי, ובכך ניתנת ממשות למונח "פרטי". מלבד זאת, הבעיות שהן אולי הקשות ביותר נובעות ממונופולין, המונע חירות של ממש באמצעות שלילת חלופות מיחידים שירצו בעסקת חליפין מסוימת, ומ"השפעות סביבתיות", השפעות על צד שלישי שאין זה מעשי לדרוש ממנו תשלום עבורן או לפצות אותו עליהן בתשלום.

כל זמן שמתקיימת חירות של ממש בחליפין, התכונה המרכזית המאפיינת את הפעילות הכלכלית המאורגנת באמצעות השוק היא שכל אדם נמנע מלהתערב בעסקי הזולת בנוגע לרוב פעילויותיו. הצרכן מוגן מפני כפייה מצד המוכר בגלל הימצאותם של מוכרים אחרים שעיימם הוא יכול לנהל משא ומתן. המוכר מוגן מפני כפייה מצד הצרכן מפני שישנם צרכנים אחרים שהוא יכול למכור להם. השכיר מוגן מפני כפייה מצד המעביד מפני שישנם מעבידים אחרים היכולים להעסיקו, וכן הלאה. השוק עושה כל זאת באופן לא-אישי וללא סמכות ריכוזית.

ובאמת, דווקא העובדה שהמשק החופשי ממלא תפקיד זה בצורה כה טובה היא סיבה עיקרית להתנגדות לו. המשק החופשי נותן לאנשים מה שהם רוצים ולא מה שקבוצה כלשהי חושבת שהם צריכים לרצות. ביסודם של רוב הטיעונים נגד השוק החופשי מונח חוסר אמונה בחירות עצמה.

קיומו של שוק חופשי אינו מבטל, כמובן, את הצורך בשלטון. אדרבה, השלטון חיוני הן כפורום להגדרת "חוקי המשחק" והן כשופט שתפקידו לפרש את החוקים שנתקבלו ולדאוג לאכיפתם. השוק מצמצם במידה רבה את תחום הנושאים שיש להחליט עליהם בדרכים פוליטיות, ובכך מקטין עד למינימום את המידה שבה השלטון צריך להשתתף באופן ישיר במשחק. הקו האופייני של פעולה הנעשית באמצעות הצינורות המדיניים הוא שפעולה זו נוטה לדרוש או לכפות קונפורמיות לא־מבוטלת. יתרונו העצום של השוק, לעומת זאת, הוא בכך שהוא מתיר שונות רבה. השוק הוא, במונחים פוליטיים, שיטה של ייצוג יחסי. כל אדם יכול "להצביע" בעד צבע העניבה שהוא רוצה בה ולהשיג אותה. אין הוא צריך לראות קודם מהו הצבע שהרוב רוצה בו ואחר כך, אם הוא במיעוט, להיכנע להחלטת הרוב.

זוהי התכונה שאליה אנו מתייחסים באמרנו שהשוק מבטיח חירות כלכלית. אך לתכונה זו יש גם השלכות מעל ומעבר להשלכות הכלכליות במובן הצר. חירות פוליטית פירושה העדר כפייה מצד אדם אחד על זולתו. האיום היסודי על החירות הוא הכוח לכפות על אחרים, בין אם כוח זה נתון בידיו של מלך, ובין אם הוא נתון בידי רודן, אוליגרכיה או רוב זמני. כדי לשמור על החירות יש צורך למנוע עד כמה שרק אפשר ריכוז כזה של כוח ולדאוג לביזורו ולחלוקתו של כוח שאי־אפשר לבטלו – מערכת של בלמים ואיזונים. בכך שהוא מוציא את ארגון הפעילות הכלכלית משליטתם של השלטונות, השוק מסלק מקור זה של הכוח לכפות. הוא מאפשר לעוצמה הכלכלית להיות בלם לכוח הפוליטי, ולא אמצעי לחיזוקו.

את העוצמה הכלכלית ניתן לפזר במידה רבה. אין שום חוק שימור המאלץ מרכזים חדשים של עוצמה כלכלית לצמוח על חשבונם של מרכזים קיימים. לעומת זאת, קשה יותר לבזר כוח מדיני. יכול להיות מספר רב של ממשלות קטנות עצמאיות. אבל הרבה יותר קשה לקיים מספר גדול של מרכזים קטנים בעלי כוח פוליטי שווה תחת שלטון מקיף אחד, מאשר לקיים מרכזים רבים של עוצמה כלכלית במשק מקיף אחד. במשק מקיף אחד יכולים להיות מיליונרים רבים, אך האומנם יכול להיות יותר ממנהיג בולט אחד, אדם אחד שבו מתרכזים מרצם והתלהבותם של בני־ארצו? אם השלטון המרכזי זוכה בכוח, קרוב לוודאי שהדבר נעשה על חשבון השלטונות המקומיים. נראה כאילו קיימת מעין כמות קבועה של כוח מדיני הניתנת לחלוקה. לפיכך, אם הכוח הכלכלי מצטרף לכוח המדיני, ריכוז הסמכויות הוא כמעט בלתי נמנע. אם, לעומת זאת, הכוח הכלכלי מופקד בידיים אחרות מאלה האוחזות בכוח המדיני, הוא יכול לשמש בלם ומשקל־נגד לכוח המדיני.

את כוחו של טיעון מופשט זה ניתן אולי להראות בצורה הטובה ביותר באמצעות דוגמה. נבחן תחילה דוגמה היפותטית שתעזור לנו להבליט את העקרונות שמדובר בהם, ואחר כך כמה דוגמאות ממשיות מן הניסיון בזמן האחרון המצביעות על הדרך שבה פועל השוק כדי לשמור על החירות המדינית.

אחד מקווי האופי של חברה חופשית הוא ללא ספק חירותם של אנשים לתמוך באופן גלוי בשינוי רדיקלי במבנה החברתי ולנהל תעמולה לצורך העניין – כל עוד תמיכה זו מצטמצמת בשכנוע בלבד ואינה כוללת שימוש

בכוח או צורות אחרות של כפייה. מסימניה של חירות פוליטית בחברה קפיטליסטית הוא שכל אחד יכול לתמוך בסוציאליזם ולפעול למענו בגלוי. בדומה לכך, חירות פוליטית בחברה סוציאליסטית פירושה הוא שכל אחד יהיה חופשי לתמוך בהנהגת השיטה הקפיטליסטית. כיצד ניתן לשמור על החירות לתמוך בקפיטליזם בחברה סוציאליסטית ולהגן עליה?

כדי שאנשים יוכלו לתמוך בעניין כלשהו, הם חייבים קודם כל להיות מסוגלים להשתכר למחייתם. כבר כאן מתעוררת בעיה לגבי חברה סוציאליסטית, מאחר שכל המשכורות בה נמצאות בשליטתם הישירה של השלטונות. שלטון סוציאליסטי יצטרך להתכחש לעצמו אם ירצה להתיר לעובדיו לתמוך במדיניות המנוגדת במישרין לדוקטרינה הרשמית, והקושי שיש בהתכחשות כזאת עולה מתוך מה שקרה בארצות-הברית לאחר מלחמת העולם השנייה בשאלת הסכנה הביטחונית מצד עובדי השלטון הפדרלי.*

אך נניח לרגע שהשלטון הסוציאליסטי הצליח להתכחש לעצמו. כדי שהתמיכה בקפיטליזם תהיה בעלת משמעות כלשהי, מן ההכרח שיוכלו חסידיו לממן את קידום עניינם: לקיים אסיפות ציבוריות, לפרסם חוברות, לקנות זמן שידור ברדיו, להוציא עיתונים וכתבי עת, וכיוצא באלה. כיצד יוכלו לגייס את הכספים? ייתכן שיימצאו בחברה סוציאליסטית אנשים בעלי הכנסות גבוהות, אולי אפילו בעלי הון גדול בצורה של איגרות חוב ממשלתיות וכדומה, אך אלה יהיו בהכרח פקידים ציבור בכירים. ניתן להעלות על הדעת שפקיד זוטרי ימשיך להחזיק במשרתו בחברה הסוציאליסטית אף על פי שיתמוך בגלוי בקפיטליזם, אולם רק פתי יאמין שפקידים סוציאליסטיים בכירים יממנו פעולות "חתרניות" כאלה.

המקור היחיד להשגת כספים יהיה גיוס סכומים קטנים ממספר רב של פקידים זוטרים, אך בכך אין תשובה של ממש לבעיה. כדי להשיג כספים ממקור זה יהיה צורך לשכנע קודם לכן אנשים רבים, והרי עצם הבעיה שלנו הייתה כיצד ליזום ולממן מבצע שכנוע כזה. תנועות רדיקליות בחברות קפיטליסטיות מעולם לא מומנו בדרך זו. הן נתמכו באופן מובהק בידי קומץ אנשים עשירים שהשתכנעו בצדקתן – אנשים כמו פרדריק ונדרבילט פילד, אניטה מקורמיק בליין או קורליס למונט, אם נציין רק אחדים מן השמות

* הכוונה לחשדות כי היו סוכנים סובייטיים שפעלו בתוך זרועות השלטון הפדרלי בארצות-הברית.

שהתפרסמו לאחרונה, או פרידריך אנגלס, אם נלך עוד אחורה. לעתים רחוקות בלבד שמים לב שזהו אחד התפקידים שהאי־שוויון בעושר ממלא בשמירה על החירות המדינית – תפקיד הפטרון.

בחברה קפיטליסטית, כל מה שצריך הוא לשכנע כמה אנשים עשירים כדי לגייס את הכספים לקידומו של רעיון כלשהו, ויהא רעיון זה מוזר ככל שיהא, וישנם הרבה אנשים כאלה, הרבה מוקדים בלתי תלויים של תמיכה. בעצם אין אפילו צורך לשכנע אנשים או מוסדות כספיים בעלי הון בסבירותם של הרעיונות שאותם רוצים להפיץ. יספיק לשכנעם שהתעמולה יכולה להיות מוצלחת מבחינה כלכלית, שהעיתון או כתב העת או הספר או כל השקעה אחרת יהיו רווחיים. המוציא לאור התחרותי, למשל, אינו יכול להרשות לעצמו להוציא לאור רק דברים המקובלים עליו. אבן הבוחן שלו תהיה בהכרח הסיכוי שהשוק יהיה רחב דיו כדי להניב תשואה מספקת על השקעתו.

באופן זה, השוק שובר את מעגל הקסמים ומאפשר בסופו של דבר לממן יזמות כאלה באמצעות גיוס סכומים קטנים מאנשים רבים בלי לשכנעם תחילה בצדקת הרעיון. אפשרויות אלו אינן קיימות בחברה הסוציאליסטית; שם ישנה רק המדינה הכל־יכולה.

נחיר לדמיון לפעול ונניח שהשלטון הסוציאליסטי ער לבעיה זו והוא מורכב מאנשים החפצים בשמירה על החירות. האם שלטון כזה היה יכול לספק את הכסף? ייתכן, אך קשה לראות כיצד. הוא היה יכול להקים משרד לסבסוד תעמולה חתרנית. אך על פי מה יוכל להחליט במי לתמוך? אילו היה תומך בכל מבקש, הוא היה מוצא את עצמו תוך זמן קצר בלא כסף, משום שהסוציאליזם איננו יכול לבטל את החוק הכלכלי הפשוט, האומר שמחיר גבוה במידה מספקת יזמין היצע גדול. הפוך את התמיכה בעמדות רדיקליות למשתלמת במידה מספקת, והיצע התומכים יהיה בלתי מוגבל.

יתר על כן, החירות לתמוך בעמדות לא־פופולריות איננה דורשת שתמיכה כזאת תהיה ללא מחיר. להפך, שום חברה לא תוכל להיות יציבה אם לא יהיה מחיר לתמיכה בשינוי רדיקלי, על אחת כמה וכמה אם זו תהיה מסובסדת. ראוי בהחלט שאנשים יקריבו קרבנות כדי לתמוך בעמדות שהם מאמינים בהן מעומק לבם. חשוב לשמור על החירות רק עבור אותם אנשים הנכונים להקרבה עצמית מפני שאחרת החירות מידרדרת להפקרות ולחוסר אחריות. מה שחשוב הוא שמחיר התמיכה בעמדות לא־פופולריות יהיה נסבל ולא מופרז.

בזה עדיין אין העניין מסתיים. בחברה בעלת שוק חופשי די בכך שהכספים ימצאו. ספקי הנייר מוכנים למכור אותו לד"ר וורקר באותה מידה כמו לוול סטריט ג'ורנל. בחברה סוציאליסטית לא די בכך שהכספים ישנם. התומך ההיפותטי בקפיטליזם יצטרך לשכנע מפעל ממשלתי שמייצר נייר למכור לו נייר, את הדפוס הממשלתי להדפיס את חוברותיו, את משרד הדואר הממשלתי להפיץ בציבור, משרד ממשלתי אחר להשכיר לו אולם לנאומים, וכן הלאה.

ייתכן שישנה דרך כלשהי שבה ניתן להתגבר על קשיים אלה ולשמור על החירות בחברה סוציאליסטית. אין לומר שהדבר הוא נמנע מכל וכל. מה שברור מכל מקום הוא, שישנם קשיים של ממש בכינון מוסדות שלמעשה יגנו על האפשרות לחלוק על השלטון. עד כמה שידיעתי מגעת, אף אחד מאלה שתמכו גם בסוציאליזם וגם בחירות לא התמודד באמת עם בעיה זו, או נקט צעדים ממשיים לפיתוחם של הסדרים מוסדיים שיתירו חירות תחת שלטון סוציאליסטי. בניגוד לכך, ברור כיצד החברה הקפיטליסטית בעלת השוק החופשי מטפחת את החירות.

דוגמה מעשית מצוינת לעקרונות מופשטים אלה היא מה שקרה לווינסטון צ'רצ'יל. משנת 1933 ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה לא הורשה צ'רצ'יל לדבר ברדיו הבריטי. הרדיו הבריטי היה כמובן מונופולין ממשלתי שנוהל בידי שירות השידור הבריטי, הבי־בי־סי. הנה, אזרח נכבד במדינתו, חבר פרלמנט, חבר ממשלה לשעבר, אדם שניסה מתוך נחיצות רבה לשכנע בכל דרך אפשרית את בני־ארצו לנקוט צעדים כדי להדוף את הסכנה של גרמניה ההיטלראית – הוא לא הורשה לדבר אל האזרחים הבריטים ברדיו מפני שהבי־בי־סי היה מונופולין ממשלתי ועמדתו של צ'רצ'יל הייתה יותר מדי "שנויה במחלוקת".

דוגמה בולטת אחרת, שהתפרסמה בגיליון ט"ז, 26 בינואר 1959, קשורה בפרפוריה האחרונים של פרשת הרשימה השחורה של הוליווד. על פי הסיפור מטיים:

הפולחן של הענקת פרס האוסקר נחשב למעמד השיא של תעשיית הסרטים ההוליוודית, אך לפני שנתיים נפגע המעמד המכובד הזה: כאשר הוכרז רוברט ריץ' כתסריטאי הטוב ביותר בזכות תסריטו האמין, הוא לא עלה על הבמה. רוברט ריץ' היה שם בדוי לאחד מתוך כמאה וחמישים תסריטאים... שתעשיית הסרטים הכניסה אותם מאז 1947 לרשימה שחורה בהיותם

חשודים בקומוניזם או באהדה לקומוניסטים. מקרה זה היה מביך במיוחד מפני שהאקדמיה לקולנוע מנעה את ההשתתפות בתחרות האוסקר מכל קומוניסט ומכל מי שהשתמש בתיקון החמישי לחוקה* בעת חקירתו. בשבוע האחרון נחשפו לפתע גם התקנה בנוגע לקומוניסטים וגם זהותו המסתורית של רייץ'.

התברר שרייץ' הוא ג'לטון טַרְמְבו (התסריטאי של ג'וני שב משדה הקרב), אחד מעשרת הראשונים בתסריטאי הוליווד שסירבו למסור עדות בחקירות שנערכו ב־1947 בעניין הקומוניזם בתעשיית הקולנוע. המפיק פרנק קינג, אשר קודם לכן עמד בתוקף על כך שרוברט רייץ' הוא "בחור צעיר בעל זקן שחי בספרד": "יש לנו התחייבות כלפי בעלי המניות שלנו לרכוש את התסריט הטוב ביותר שאנו יכולים. טרמבו הביא לנו את האמיץ ואנו קנינו אותו..."

זה היה למעשה סופה הרשמי של הרשימה השחורה של הוליווד, אך לדידם של התסריטאים האסורים היה הסוף הלא־רשמי הרבה קודם לכן. על פי מה שנמסר, לפחות 15 אחוזים מן הסרטים האחרונים בהוליווד נכתבו בידי אנשים מן הרשימה השחורה. על כך אמר המפיק קינג: "יש יותר רוחות רפאים בהוליווד מאשר ב[בית הקברות] פורסט לון. כל החברות בעיר השתמשו בעבודתם של אנשים מן הרשימה השחורה. איננו אלא הראשונים המודים במה שכל אחד יודע".

אדם עשוי להאמין, כמו שאני מאמין, שהקומוניזם ישים קץ לכל חירויותינו. הוא יכול להתנגד לקומוניזם בכל כוחו אך בו זמנית עדיין להאמין שבחברה חופשית יהא זה בלתי נסבל למנוע מאדם לערוך הסכמים חופשיים אשר שני הצדדים מעוניינים בהם, בגלל אמונתו בקומוניזם או בגלל ניסיונותיו לקדמו. חירותו כוללת את החירות לתמוך בקומוניזם. החירות כוללת, כמובן, גם את החירות של האחרים לא לעבוד איתו בנסיבות אלה. הרשימה השחורה של הוליווד הייתה מעשה לא־חופשי ששם קץ לחירות מפני שהייתה מעשה־קנוניה שהשתמש באמצעי כפייה כדי למנוע עסקות חליפין חופשיות. רשימה זו נכשלה דווקא מפני שהשוק קבע לה מחיר גבוה מדי. עוצמתו של השיקול המסחרי, כלומר העובדה שאנשי עסקים המנהלים מפעלים שואפים להרוויח כסף רב ככל שיוכלו, היא שהגנה על חירותם של אלה שהיו ברשימה השחורה

* התיקון החמישי לחוקה האמריקנית אוסר על בית משפט לאלץ אדם להעיד נגד עצמו.

בכך שסיפקה להם אפשרויות תעסוקה אחרות, ובכך שנתנה למעסיקים תמריץ להעסיקם.

אילו היו הוליווד ותעשיית הסרטים מפעלים ממשלתיים, או אילו היה מדובר בהעסקה בידי הבי-בי-סי באנגליה, קשה להאמין שהתסריטאים הידועים כ"העשרה מהוליווד" או אנשים דוגמתם היו מוצאים עבודה. כמו כן, קשה להאמין שבנסיבות כאלה, תומכים נלהבים באינדיבידואליזם וביזמה פרטית, או בעצם תומכים נלהבים בכל השקפה השונה מהסטטוס קוו, היו מסוגלים להשיג עבודה.

דוגמה נוספת לתפקיד שהשוק ממלא בהגנה על החירות המדינית היא פרשת המקארתיזם. מעבר לשאלות הענייניות הכרוכות בנושא, ומעבר לשאלת צדקתן של ההאשמות שהוטלו על אותם אנשים, עומדת השאלה איזו הגנה הייתה לאזרחים, ובעיקר לעובדי הממשל, מפני האשמות חסרות אחריות, או מפני חדירה לעניינים שהיה זה בניגוד למצפונם לגלות? פנייתם לעזרת התיקון החמישי לחוקה הייתה עניין ריק ומגוחך לולא התקיימה חלופה לתעסוקה ממשלתית.

ההגנה המרכזית שלהם הייתה קיומו של משק של שוק פרטי שבו יכלו להשתכר למחייתם. גם כך לא זכו להגנה מלאה. מעסיקים פוטנציאליים רבים בעלי מפעלים פרטיים התנגדו, בצדק או שלא בצדק, לשכור אנשים מוקעים אלה. ייתכן מאוד כי המחיר שנאלצו לשלם רבים מן המעורבים בעניין מוצדק הרבה פחות מן המחיר המוטל בדרך כלל על אנשים התומכים בעמדות לא-פופולריות. אך הנקודה החשובה היא שהמחיר היה מוגבל, ולא מוחלט, כפי שיכול היה להיות אילו הייתה התעסוקה הממשלתית האפשרות היחידה.

מעניין לציין כי מן האנשים שהיו מעורבים בעניין, חלק גדול מעבר לכל פרופורציה פנה, כנראה, למגזרים התחרותיים ביותר של המשק – עסקים קטנים, מסחר, חקלאות – מגזרים שבהם השוק מתקרב במידה הרבה ביותר לאידיאל השוק החופשי. אדם הקונה לחם איננו יודע אם החיטה שממנה נאפה הלחם גודלה בידי קומוניסט או רפובליקני, בידי חסיד החוקה או פשיסט, או, אם תרצו – בידי שחור או לבן. דבר זה מראה עד כמה מפריד שוק לא-אישית את הפעילויות הכלכליות מהשקפות פוליטיות ומגן על אנשים מפני אפליה בפעילויותיהם הכלכליות, אפליה הנגרמת מטעמים שאין להם כל שייכות לפריון העבודה שלהם – בין אם טעמים אלה קשורים להשקפותיהם ובין אם לצבעם.

כפי שמלמדת דוגמה זו, הקבוצות בחברה שלנו שיש להן האינטרס הגדול ביותר להגן על הקפיטליזם התחרותי ולהאדירו הן אותן קבוצות מיעוט היכולות להפוך במהירות רבה למטרה לחשד ולשנאה מצד הרוב – השחורים, היהודים, ילידי חוץ לארץ, אם נציין רק את הבולטים ביותר. עם זאת, באופן די פרדוקסלי, גויסו אויביו של השוק החופשי – הסוציאליסטים והקומוניסטים – מקרב קבוצות אלו במידה שמעבר לכל פרופורציה. במקום להכיר בעובדה שקיומו של השוק מגן עליהם מפני יחסם של שאר בני־ארצם, הם מייחסים לשוק בטעות את שיירי האפליה.

תרגום מאנגלית: מזל כהן